

D 143406604

UGOSLAVENSKI INSTITUT ZA EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA

Народна библиотека
Србије
1531343

11531343

EKONOMSKA NAUKA I NARODNA PRIVREDA

Branko Horvat

SEPARAT 15
IZ ČASOPISA NAŠA
STVARNOST 7—8/1962

П. 2271/2007

II 531343

Urednik:
Borislav Savić

n. 2221/2007

EKONOMSKA NAUKA I NARODNA PRIVREDA

U posljednje dvije godine došlo je do usporavanja tempa privrednog rasta. To je izazvalo mnoge diskusije, privredne i političke mjere. Prišlo se analizi faktora koji su uslovljavali usporavanje privrednog rasta i izrađivanju programa za pozitivnu akciju. U tom radu i diskusijama s vremena na vrijeme se ističe da s našom ekonomskom naukom nešto nije u redu. Takva jedna ocjena dana je i u Narodnoj skupštini. Mogu se čuti kritičke primjedbe da nemamo serioznih ekonomskih radova, pa čak ni dobrih ekonomista.¹ No činjenica je da se u svim tim našim diskusijama najviše govori o povećanju produktivnosti rada, licencama, tehničkim i tehnološkim poboljšanjima, boljoj organizaciji, zatim o konkretnim mjerama, a ekonomska nauka spominje se više uzgred. I to bi se onda moglo uzeti kao opravdanje da se jedan napis posveti isključivo ulozi *ekonomske nauke* u našoj društvenoj organizaciji i ostvarivanju privrednog razvoja zemlje. Trenutne teškoće kroz koje naša privreda prolazi mogu biti jak stimulus da se izvjesni problemi sagledaju i riješe. I u tom smislu ovaj diskusioni ogled nema zadatak da ma koga ili ma što kritikuje,² već da prosto

¹ Ako se sudi po broju ekonomista u našim akademijama nauka, onda to tako i izgleda.

² U izvjesnom smislu on je zakasnij odjek diskusije koja se na stranicama ovog časopisa već jednom vodila prije dvije godine. Up. dr. Branislav Šoškić, *Opšti pogled na stanje naše ekonomske nauke* i *O nekim pitanjima ekonomske nauke*, br. 12/1959. i 5/1960; Janez Stanovnik, *Kritičke napomene o stanju ekonomske nauke u Jugoslaviji*, br. 1/1960.

potakne diskusiju u jednom području koje je do sada ostalo malo po strani od općeg akcionog programa. Čini se da problem ima tri aspekta: objavljivanje naučnih radova, univerzitetsko obrazovanje naučnih i stručnih kadrova i rad naučnoistraživačkih institucija.

ZAŠTO NEMA RADOVA O JUGOSLAVENSKOJ PRIVREDI?

Nepostojanje naučnih radova o jugoslavenskoj privredi

Početak ove godine bio je formiran izvjestan broj stručno-političkih komisija koje su trebale da ispituju pojedine aspekte našeg privrednog sistema. Sve te komisije sukobile su se s istim problemom: *s nepostojanjem serioznih monografskih radova o jugoslavenskoj privredi*. To ne znači da nema nikakvih radova. Postoje elaborati i analize rađeni naročito u operativi. No ti su radovi najčešće improvizacije vezane za kratke rokove od mjesec-dva, ponekad i kraće. Oni pružaju izvjesnu orijentaciju za poduzimanje neposrednih operativnih mjera, ali nisu upotrebiti kao osnovica za trajna rješenja i za izgradnju jednog kompleksa naučnih saznanja o našoj privredi od trajne vrijednosti. Zbog toga ti radovi zastarijevaju gotovo isto tako brzo kako su i nastali.

Činjenica je da u ovoj zemlji postoji planiranje već 17 godina a mi još uvijek nemamo monografske studije o tom planiranju — iako ima nekoliko radova druge vrste — o metodama koje su se upotrebljavale, zašto su mijenjane ili napuštene, koliko su bile efikasne. Isto tako, nema nijednog rada o uzrocima izvršavanja i neizvršavanja naših planova, iako bi takva studija logički predstavljala preduslov za naučno poboljšavanje metodologije planiranja. Dosada nije objavljena nijedna ekonomska monografija o nekoj našoj privrednoj grani, iako je očigledno da nedovoljno poznavanje ekonomskog mehanizma pojedinih privrednih grana onemogućuje efikasno planiranje i izvršavanje planova. Nadalje, mi smo ne samo planska već i socijalistička zemlja, zemlja koja je proklamirala načelo raspodjele prema radu, a nemamo nijedne studije o distribuciji dohodaka koja bi pružila naučnu osnovicu za dosljednu primjenu tog načela i utvrđivanje adekvatnih kriterija. Jugoslavenska privreda je planska privreda s decentralizovanom inicijativom. To čini planiranje

i primjenu planova neuporedivo složenijim nego u administrativno planiranoj privredi. U ovoj posljednjoj izvršenje plana osigurava se administrativnim metodama. U našoj privredi treba poznavati ponašanje privrednih subjekata, da bi se moglo efikasno intervenirati ekonomskim mjerama. Međutim, nijedna studija o tom problemu nije dosada izrađena. A metode planiranja i primjene planova još uvijek se baziraju na elementarnoj aritmetici i elementarnoj statistici. Brz privredni razvoj — u stvari u protekloj deceniji bio je to najbrži privredni razvoj na svijetu — dovodi do dubokih socioloških promjena u našem društvu, u toku je permanentna i vrlo intenzivna migracija sa sela u grad, socijalna struktura se brzo mijenja itd. A ipak ni u jednom planskom organu nije dosada učinjen pokušaj da se ekonomija i sociologija integriraju u jedinstven pristup planiranju, niti su ikada sociolozi bili zaposleni u pripremanju planova.³ Naša privreda je tržišna privreda, a ipak još nije objavljena nijedna monografija o stvarnom funkcionisanju tog jugoslavenskog tržišta. Mi smo pokušavali da utječemo na cijene i da ih kontroliramo, imali smo i ured za cijene, ali nemamo nijednu naučnu raspravu o iskustvima koja su tu postignuta. I tako dalje.

Navedeni su samo neki drastičniji primjeri. Problematika time nije iscrpljena. Prije tri godine u Sektoru za ekonomska istraživanja Saveznog zavoda za privredno planiranje napravljen je spisak tema za koje se smatralo da bi trebalo da budu naučno obrađene, da bi naše planiranje dobilo solidnu naučnu osnovicu za sistematsko usavršavanje. Taj spisak obuhvatio je oko stotinu naslova. On je današ na žalost jednako dugačak kao što je bio i prije tri godine.

Zašto nema naučnih radova?

Postavlja se pitanje zašto nema ozbiljnih naučnih radova o jugoslavenskoj privredi? To je pitanje usko vezano s jednim drugim pitanjem, naime, zašto se takvi radovi ne objavljuju? Kako nismo dovoljno obaviješteni o svim aspektima tog problema, odgovor koji slijedi ne treba smatrati ni kategoričkim ni potpunim. On pred-

³ U stvari, svaki dugoročniji plan trebalo bi da priprema jedna kombinirana ekipa sastavljena od: ekonomista, inženjera, (matematskih) statističara, sociologa i programera. Posljednje tri profesije još nisu zastupljene u našem planiranju.

stavlja samo prvi pokušaj da se nađu izvoci na osnovu iskustva i činjenica koje su nam poznate. Stvar je daljnje diskusije da se analiza upotpuni.

Pretpostavimo da neki mladi talentirani ekonomista s određenim osjećajem odgovornosti prema ovoj zemlji izradi svoju doktorsku disertaciju na jednu od spomenutih tema o kojoj nikakvih objavljenih radova nema, a koja je očigledno važna za jugoslavensku privredu. Disertacija je odlično ocijenjena i on se obraća fakultetu za objavljivanje.⁴ Tu ga obaviještavaju da za to nema sredstava i upućuju ga našim renomiranim izdavačima s preporukom za štampanje. On ih sve redom obilazi i svugdje dobiva isti odgovor: Knjiga nije rentabilna,⁵ ne možete tražiti od našeg kolektiva da svojim ličnim dohocima pokriva gubitke na vašoj knjizi. Zatim će netko savjetovati našeg mladog entuzijasta da pokuša kod Saveza ekonomista. Tu će mu reći da Savez ima sredstava za objavljivanje ukupno tri knjige u toku godine i da njegova tema ne dolazi u obzir jer je suviše uska. Na kraju će netko uputiti našeg prijatelja da se obrati udruženju ili komori odnosne privredne grane. Tu će doznati da postoje određeni fondovi, ali da su oni predviđeni prije svega za priručnike za osposobljavanje kvalificiranih radnika i unapređenje proizvodnje, a njegov rad očigledno ne spada u te kategorije. U međuvremenu su protekle tri ili četiri godine — jedna godina dok je disertacija čekala na ocjenu univerzitetske komisije i dvije ili tri godine dok se rukopis povlačio po raznim redakcijama i prolazio kroz ruke raznih recenzenata — a dinamična jugoslavenska privreda već je koraknula korak naprijed, uslijed čega rukopis dobiva patinu zastarjelosti. Perspektive za objavljivanje iščezavaju, a naš četiri godine iskusniji ekonomist odlučuje da više ne piše studije u jugoslavenskoj privredi.

Pa ipak, izdaje se relativno dosta ekonomske literature, reći će u svoju obranu izdavači. Ako se izvrši analiza onoga što se objavljuje, mogu se eventualno razlikovati slijedeće tri kategorije: radovi i kompilacije na opće teme s ponekim originalnijim teorijskim

⁴ U nekim zemljama univerziteti su obavezni, bar moralno, da objavljuju uspjele disertacije. U Švedskoj, npr., država subvencionira 3/4 troškova objavljivanja svake disertacije.

⁵ S obzirom na obim jugoslavenskog knjižnog tržišta naučna knjiga nije rentabilna. Štaviše, za razliku od robnog tržišta, što je knjiga kvalitetnija, što je stručnija — to je manje rentabilna, jer je tržište uže.

radom; popularni i polupopularni radovi koji služe za opće obrazovanje i, posebno, udžbenici. Radovi iz druge i treće kategorije i poneki iz prve rentabilni su za izdavača, a to onda znači i za pisca. Ti se radovi čitaju, jer im je tiraž relativno velik, donose autoru društveno priznanje, predstavljaju značajni dodatni izvor dohodaka, naročito ako se izdaju u više izdanja kao što je to slučaj s udžbenicima. Kad se sve to ima u vidu, prilično je jasno da talentirani ekonomisti neće biti stimulirani da svoj talenat primijene na istraživanje jugoslavenske stvarnosti. Taj negativan stav biće pojačan i slijedećom činjenicom. Da bi netko napredovao na fakultetu ili da bi bio izabiran u viša naučna zvanja treba, prema važećim propisima, da ima *objavljene* radove. Drugim riječima, naučna karijera zavisi od objavljenih radova, pa će prema tome mogućnost objavljivanja igrati prilično presudnu ulogu u naučnoj orijentaciji jugoslavenskih ekonomista.

Na taj način u suštini dobivamo odgovor na postavljeno pitanje. Postaje prilično jasno zašto se naučni radovi o pojedinim aspektima jugoslavenske privrede ne samo ne objavljuju već i ne pišu. Ti radovi ne donose svojim autorima ni materijalno ni, što je u naučnom radu mnogo važnije,⁶ moralno društveno priznanje. Otuda ujedno proizlazi da je orijentacija naučne izdavačke djelatnosti od mnogo presudnije važnosti nego što se to obično misli.

Ono što je rečeno ne treba interpretirati kao tvrdnju da baš ništa ozbiljno nije objavljeno o jugoslavenskoj privredi. Takva tvrdnja bila bi očigledno netačna. Objavljen je izvjestan broj vrijednih radova. Nešto je uradila Ekonomska biblioteka Saveza ekonomista. Nešto su uradili i ekonomski instituti. Komercijalni izdavači objavili su poneki rad. No koliko je to daleko od onoga što bi trebalo uraditi?

A što bismo još mogli uraditi? Vjerojatno će dobre rezultate dati već poduzeto financiranje instituta od strane Savjeta za naučni rad za obradu i objavljivanje pojedinih tema. No time ostaju nepokriveni radovi koji se pojavljuju van instituta. U vezi s tim nedavno se u okviru Sekcije za naučni rad Saveza ekonomista pojavila inicijativa za pokretanje biblioteke naučnih radova isključivo iz oblasti

⁶ Kao indikacija za tačnost ove tvrdnje, koja na prvi pogled može izgledati nedovoljno uvjerljiva, neka posluži činjenica da se u zemljama s razvijenom naučnom tradicijom objavljivanje naučnih radova često ne honorira.

jugoslavenske privrede i metoda ekonomske analize. Umjesto dosadašnje prakse da se koristi spora i skupa visoka štampa, ovi radovi bili bi publicirani nekom brzom i jeftinom tehnikom (na primjer fotokopiranjem). Desetak monografija godišnje zahtijevalo bi subvenciju od svega 5—6 miliona dinara. Ali subvencije su nepopularne i ova inicijativa do danas nije još dala nikakve rezultate.

ULOGA EKONOMSKIH FAKULTETA

Značenje društvene potražnje za naučnim radovima iz oblasti ekonomije

odsustvo serioznih radova o jugoslavenskoj privredi samo je jedan od simptoma mnogo složenije situacije u čiju analizu se ovdje ne možemo upustiti, ali čije neke karakteristike možemo bar pokušati skicirati. Činjenica je da i oni malobrojni radovi koji su napisani i objavljeni imaju sasvim minimalni društveni utjecaj. Kod nas još nije izgrađena tradicija naučnih istraživanja u oblasti ekonomije. Dovoljno je podsjetiti da su prvi ekonomski *fakulteti* osnovani tek poslije oslobođenja.⁷ I sada se tu javlja neka vrsta začaranog kruga. Da bismo dobili solidne naučne radove potrebno je stvoriti atmosferu koja stimulira i omogućuje pojavljivanje takvih radova. No ta atmosfera nije ništa drugo već društvena potražnja za takvim radovima. A ta potražnja zavisi opet od informiranosti i razumijevanja mogućnosti i dometa ekonomskih naučnih istraživanja. Međutim, informiranost i razumijevanje se može steći samo na osnovu radova, a njih, kao što znamo, nema. I tako se krug zatvara. Pojavljuju se naivna shvaćanja da s malo prakse u privredi svako automatski postaje ekonomist, i da se ekonomska analiza iscrpljuje u komentiranju zbirke statističkih tabela. Prema tome, ako bismo izradili dovoljan broj tih tabela onda bismo, uz određeno operativno iskustvo, mogli riješiti uglavnom sve naše privredne probleme. Možda je ova deskripcija suviše uprošćena i zato može izgledati malo karikirana. No u suštini izgleda da je tačna.

Pa gdje da se onda razbije taj začarani krug, ukoliko on postoji? Neosporno je da u tom pogledu inicijativa leži na univer-

⁷ O tom aspektu problema v. dokumentirano izlaganje B. Šoškica u spomenutom članku, „Naša stvarnost“, 12/1959.

zitetima ili, konkretnije, ekonomskim fakultetima, i stoga oni snose ogromnu društvenu odgovornost. Ekonomski fakulteti odgajaju i istraživače i one koji treba da primjenjuju rezultate istraživanja; oni pružaju i metode analize i, svojom pedagoškom djelatnošću, stvaraju društvenu potražnju za primjenu tih metoda. Međutim, s obzirom na stanje stvari, možda bi bilo adekvatnije govoriti u kondicionalu umjesto u prezentu. Nije, naravno, ovdje mjesto da se ulazi u stručnu analizu nastavnih planova i programa. Isto tako ne radi se ni o nastavljanju poznate diskusije o „liku ekonomista“. Također, mislim, problem se ne rješava prostom kritikom fakulteta. Činjenica je da se ekonomski fakulteti bore s velikim teškoćama i da s pravom očekuju pomoć, a ne samo kritiku. Ovdje bismo htjeli skrenuti pažnju samo na društvenu ulogu fakulteta i, u tom okviru, posebno na dva momenta.

Veze između „teorije“ i „prakse“ i razvoj ekonomske analize

Često se čuje tvrdnja da je teorija odvojena od prakse: teorija je zatvorena na fakultetu, a praksa je monopol poduzeća i državnih ustanova. (U stvari pod „teorijom“ misli se na univerzitetsku nastavu, jer, kako to argumentirano ističe J. Stanovnik, u našoj „praksi“ bilo je do sada više teorije nego na fakultetima).⁸ Ukoliko je to tačno, to nije naš specificum, takav dualizam je veoma čest i u mnogim drugim zemljama. Samo dok je u jednoj kapitalističkoj privredi rascjep između univerzitetske ekonomije i privredne prakse razumljiv i objektivno uslovljen, kod nas to ne bi trebalo da bude. Pa ipak, mi ne koristimo ni one forme koje su na primjer razvijene u anglosakonskim zemljama gdje univerzitetski nastavnici dobivaju jednogodišnji ili višegodišnji dopust, uključuju se u privredu ili državnu administraciju i poslije toga se vraćaju na univerzitet. S druge strane, fakulteti se pomalo esnafski zatvaraju i teško dopuštaju naučnim radnicima van fakulteta da se angažiraju bilo na redovnoj bilo na postdiplomskoj nastavi iako se u isto vrijeme tvrdi da postoji, i stalno postoji, velika i kronična nestašica nastavnog kadra. Prestižni i drugi momenti igraju tu značajnu ulogu. Dobiva se

⁸ Kritičke napomene o stanju ekonomske nauke u Jugoslaviji, „Naša stvarnost“, 1/1960.

utisak da su interesne sfere podijeljene, a rezultat je onda da je „teorija odijeljena od prakse“, da „teorija zaostaje za praksom“ tj. da nastava ne zadovoljava potrebe jugoslavenske privrede.

Druga opservacija je više stručne prirode. U oblasti ekonomske analize u posljednje dvije-tri decenije izvršena je čitava jedna naučna revolucija koja je dobrim dijelom ostala nezapažena na našim fakultetima, pa uslijed toga i u primjeni van fakulteta. Problem bismo mogli ilustrirati na slijedeći način. U Marksovo vrijeme bilo je važno otkriti protivurječnosti kapitalističkog društvenog poretka, utvrditi tendencije društveno-ekonomskog razvoja, pokazati da on vodi u društvenu revoluciju i plansku socijalističku privredu. Međutim, kako u toj privredi treba planirati, o tome Marks i Engels nisu pisali i, štaviše, u više navrata javno su se ogradili od improvizacija u tom području. Ono što u ovom suprotstavljanju pada u oči jest da je Marksov analitički problem bio naglašeno kvalitativne prirode, dok je naš današnji analitički problem naglašeno kvantitativne prirode.⁹ Ne radi se više samo o konstataciji da socijalističko društvo svjesno kontrolira i upravlja privrednim procesom, već treba sasvim konkretno izmjeriti pojedine elemente u tom procesu i sasvim konkretno izmijeniti pojedine elemente u tom procesu i sasvim konkretno konstruirati i kvantitativno odrediti instrumente kontrole i upravljanja. Nije dovoljno da se akceptira princip raspodjele prema radu, već treba kvantitativno definirati kriterije takve raspodjele. Ne može se ostati na principijelnom teorijskom dokazivanju da zakon vrijednosti ne treba da djeluje stihijski u jednoj socijalističkoj privredi, već treba sasvim konkretno izgraditi mehanizam za kontrolu te stihije. Sve to, naravno, ne znači da se kvalitativna i kvantitativna analiza mogu ili moraju potpuno odvojiti. Takva teza bila bi očigledno pogrešna i nemarksistička. Ali to znači da logika situacije određuje i orijentiranost analize. Za svrhe Marksove analize bilo je sasvim nebitno da li stopa viška vrijednosti predstavlja ovaj ili onaj procenat. Za efikasno rukovođenje planskom privredom egzaktna kvantifikacija ekonomskih kategorija od presudne je važnosti.

Do slične metodološke preorijentacije dolazilo je i na Zapadu. U vrijeme liberalnog kapitalizma Smitova nevidljiva ruka trži-

⁹ Slično zapažanje iznosi i B. Šoškić u spomenutom članku, „Naša stvarnost“, 12/1959.

šta upravljala je privredom. Ekonomist se ograničavao na to da otkriva zakonitosti tržišnog mehanizma. Međutim, kad se pokazalo da je nevidljiva ruka prilično neefikasna i kad su katastrofalne krize potresale osnove kapitalističkog uređenja, *laissez-faire* stanovište postepeno je napušteno, država je počela intervenirati, a od ekonomista se počelo tražiti da egzaktno kvantificiraju instrumente intervencije. I tako se ekonomija od neke vrste opće logike funkcioniranja privrede počela pretvarati u nešto što bismo gotovo mogli nazvati egzaktnom društvenom naukom. Ti su termini uslovni i treba samo da indiciraju karakter metodološke revolucije koja je izvršena i još je u toku.

U posljednje dvije-tri decenije izvanredno se razvila ekonomska statistika čime su stvoreni neophodni preduslovi za empiričko kvantificiranje ekonomskih kategorija. Spektakularni razvoj teorijske (ili kako se često zove: matematske) statistike omogućio je stvaranje instrumentarija posebno prilagođenog za potrebe empiričke analize ekonomskih fenomena. Elektronske računске mašine otvaraju sasvim nove i neslućene mogućnosti analize, mogućnosti koje jedva da smo počeli koristiti. I na kraju matematika, kao najčišći i najkoncentriraniji vid kvantitativne analize, uvedena je u ekonomiju ne samo posredno, putem statistike i računskih mašina, već i direktno i postaje sasvim nezamjenjiva i u ekonomskoj teoriji i u primjeni.

Nastava i kvantitativna ekonomska analiza

U kom smislu su ove činjenice relevantne za organiziranje nastave na našim fakultetima? Prije svega, očigledno, mogu se uvesti određeni novi predmeti. A zatim, radi se o općoj orijentaciji nastave na „približavanje životu“, tj. na upotrebu moćnijih instrumenata analize koji naša saznanja o stvarnosti čine egzaktnijima.

Umjesto da se, na primjer, Marksove sheme reprodukcije obrađuju na stereotipan način kao numerički primjer: uzimamo da je sastav društvenog kapitala $4000c + 1000v + 1000m$, da je stopa viška vrijednosti 100%, da ... onda u drugoj godini imamo ovakav rezultat ... u trećoj ovakav ... i tako dalje — moguća su slijedeća dva poboljšanja. U oblasti teorije sheme se definiraju

kao Marksov ekonomski model, tom modelu se da algebarska forma, čime se ostvaruje potpuna generalizacija. Time omogućavamo efikasno utvrđivanje svih osobina Marksovog modela reprodukcije i ujedno izbjegavamo izvjesne pogreške koje se često ponavljaju u interpretaciji numeričkih primjera. U oblasti primjene definiramo sve upotrebene kategorije u smislu mjerljivih statističkih agregata i onda upotrebiti empiričke podatke koje pruža naša statistika. Na taj način, umjesto školskog primjera bez veze sa životom student dobiva jedan moćan instrument analize i izvjesnu predodžbu o stvarnim odnosima u jugoslavenskoj privredi. Na sličan način radna teorija vrijednosti može se eksplicirati na rigoroznom matematičkom modelu, a zatim popuniti empiričkim sadržajem jugoslavenske privrede.

Došli smo tako i do jednog pitanja koje je izazvalo žive diskusije u inostranstvu i kod nas, a to je uloga matematike u ekonomiji. Na našim fakultetima vodio se, a na nekima se još uvijek vodi, neka vrsta hladnog rata u pogledu matematike. S jedne strane, predaje se matrični, diferencijalni, integralni i drugi računi i matematska statistika, a, s druge, nastavnici iz ekonomskih teorijskih i primijenjenih predmeta u svojim predavanjima potpuno ignoriraju sva ta znanja. Most između tih dviju oblasti još nije izgrađen.¹⁰ Kao što biva u sličnim diskusijama, pristalice primjene matematike su oni koji matematiku poznaju, sumnju i protivljenje izražavaju oni koji je ne poznaju i tako diskusija nije naročito objektivna. Iako nam prostor ne dozvoljava ozbiljnije obrađivanje ovog pitanja, nekoliko primjedaba može se učiniti.

Da matematika — a to ujedno znači određena kvantitativno-empirijska orijentacija — može veoma mnogo koristiti razvoju ekonomske nauke, to je danas gotovo van svake sumnje. Ali na mjestu je i oprez, jer nekvalificirana primjena matematike u ekono-

¹⁰ Valja, osim toga, spomenuti da su naši ekonomisti u svom istraživačkom radu ozbiljno hendikepirani što kao studenti nisu imali mogućnosti da dovoljno savladaju matematiku i statistiku, a nakon diplomiranja te je praznine izvanredno teško popuniti. Međunarodne ekonomske časopise kao što je npr. „*Ekonometrika*“ jedva da netko od jugoslavenskih ekonomista može da prati, što, međutim, nije slučaj s ruskim, poljskim ili češkim ekonomistima. Nešto se situacija popravlja uvođenjem postdiplomskih studija.

miji dovodi do apsurdnih rezultata.¹¹ U tom pogledu ekonomija se prilično razlikuje od prirodnih nauka. Tako mi, na primjer, znamo da se slobodni pad u bezvazdušnom prostoru odvija po formuli gt^2 , gdje je g sila teže a t vrijeme. Ukoliko se pad odvija u nekom mediju, formulu treba korigirati za otpor medija, i to je sve. U ekonomiji, ilustrativno govoreći, događaji se odvijaju jedanput po formuli, recimo, $gt^{\frac{2}{3}}$, a drugi put po formuli, recimo $gt^{\frac{2}{15}}$. Dru-

gim riječima, nema nikakve apsolutne fiksne zakonitosti, događaji nisu funkcionalne već stohastičke prirode, a privredni subjekti — ljudi — mogu da uče i da stvaraju odluke, što kod sile teže nije slučaj. Zbog toga je kvantifikacija ekonomskih fenomena neuporedivo složenija i teža nego kvantifikacija prirodnih fenomena.¹² U kolikoj li je suprotnosti s tim saznanjem činjenica da će mnogi amateri, koji nikad ne pomišljaju da sebe smatraju dobrim inženjerima ili fizičarima — makar, recimo, upravljaju automobilom i televizorom — bez daljnega biti duboko uvjereni da su dobri ekonomisti, a ekonomski fakultet na studentskoj rang-listi kotira kao jedan od najlakših fakulteta. Nisu li to simpomi izvjesne vulgarizacije ekonomske nauke, vulgarizacije u klasičnom, Marksovom smislu?

Iz ovoga što je rečeno ne bi trebalo izvući zaključak da naša visokoškolska ekonomska nastava stagnira, jer bi to bio pot-

¹¹ Ilustrativne su ove historijske činjenice iz razvoja sovjetske ekonomske nauke. Među prvim ekonomistima koji su počeli upotrebljavati matematičke modele u ekonomiji bila je grupa sovjetskih planera koncem 1920-ih godina. Zbog nedovoljnog iskustva njihovi modeli znatno su odudarali od stvarnosti. Međutim, tim pionirima nije pružena mogućnost da svoje metode usavrše. Uskoro je Staljin čitav rad proglasio „matematičkim skretanjem“ i kroz naredne tri decenije matematika je bila izgnana iz sovjetske ekonomije.

¹² Instruktivna je u tom pogledu jedna biografska epizoda iz života čuvenog fizičara Planka (Planck), osnivača kvantne teorije. Kao mladić Plank je namjeravao da studira ekonomiju, ali je odustao jer je ustanovio da je suviše teška i onda je postao fizičar. Engleski ekonomist Kejnz (Keynes), kome je Plank to ispričao, dodao je ovakav svoj komentar: „Profesor Plank mogao bi lako savladati cijeli korpus matematske ekonomije u nekoliko dana. On nije mislio na to! No smjesa logike i intuicije i široko poznavanje činjenica, od kojih većina nisu precizne, što se traži za ekonomsku interpretaciju u njenoj najvišoj formi, doista je izvanredno teška za one čiji se dar uglavnom sastoji u tome da mogu zamisliti i slijediti do krajnjih konsekvencija implikacije i prethodne uslove relativno jednostavnih činjenica koje su poznate s visokim stepenom preciznosti“ (R. F. Harrod, *The Life of John Maynard Keynes*, str. 137).

puno pogrešan zaključak. Naprotiv, od osnivanja ekonomskih fakulteta pa do danas može se konstatirati vidan napredak. Generacije koje su na našim fakultetima diplomirale prije desetak godina nisu tada znale ni za postojanje ovakvih elementarnih instrumenata analize kao što su korelacioni koeficijent i regresiona krivulja, a da i ne govorimo o ekonomskim modelima. Ti instrumenti su bili jednako nepoznati i u radu zavoda za planiranje. Danas su i u nastavi i u primjeni takvi instrumenti usvojeni kao nešto što se po sebi razumije. Unatrag nekoliko godina uvedene su postdiplomske studije, koje su dale novi podstrek za savladavanje dostignuća suvremene ekonomske nauke. Prema tome, neosporno je da napretka ima. Postavlja se jedino pitanje: da li je tempo tog napretka adekvatan za tempo rasta jedne privrede u kojoj se društveni proizvod udvostručuje svakih 7 godina? Jer ako taj tempo nije adekvatan, zar možemo očekivati da će to ostati bez posljedica po privredni razvoj zemlje?

NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD I EKONOMSKI INSTITUTI

Tri nivoa rada u oblasti ekonomije

Visokokvalificirani stručni rad u oblasti ekonomije odvija se na tri nivoa. Prvi nivo uključuje operativni rad ekonomista u poduzećima, bankama, državnim ustanovama. Na drugom nivou odvija se ekonomsko-analitički rad u analitičkim odjeljenjima banaka, komora, državnih sekretarijata. Zavodi za planiranje trebalo bi da se u cjelini bave ekonomsko-analitičkim radom. Treći nivo predstavlja naučnoistraživački rad, koji se prvenstveno obavlja na institutima, a u normalnim uslovima trebalo bi da se obavlja i na fakultetima, kad ovi ne bi bili preopterećeni nastavom. Kad se govori o tome da nešto s našom ekonomskom naukom nije u redu, onda se prije svega misli na ovaj treći nivo.

U zemlji danas postoji petnaestak ekonomskih instituta. Kad bi svaki od tih instituta objavio godišnje po jednu naučno fundiranu monografiju, dobili bismo svake godine bar 15 knjiga o raznim aspektima jugoslavenske privrede. U tom slučaju ona lista Savplana od 100 kardinalnih tema bila bi kroz nekoliko godina iscrpljena. Postavlja se pitanje zašto se takav jedan program ne

ostvaruje, ili zašto se ne može ostvariti? Odgovor je i ovog puta veoma složen i ovdje možemo pružiti samo nekoliko ličnih opservacija nužno ograničenih informacijama koje su nam dostupne.

Izvojese smetnje u naučnoistraživačkom radu¹³

Jedan od razloga je u tome što institutski rad rijetko prelazi nivo elaborata i prigodnih analiza i tako ne dopijeva do naučnoistraživačkog nivoa. Tome je opet često razlog insistiranje osnivača (tj. financijera) da dobiju materijale za svoje tekuće potrebe, što onemogućuje sistematski studijski rad na dugi rok. Kadrovski sastav i „nerentabilnost“ naučnoistraživačkog rada pojačavaju te tendencije. Lokalističke orijentacije gotovo svih osnivača kočile su radove na općejugoslavenskim problemima.

Sreće se ponekad i jedno veoma destruktivno iako, srećom, ne mnogo rašireno mišljenje. Kaže se da nama nisu potrebne „neke suptilne analize“, da je gubitak vremena savladavati i usavršavati „neku prefinjenu analitičku tehniku“ dok ina dosta toga da se riješi grubim i primitivnim sredstvima. Takvi su se stavovi javljali i u diskusijama o prirodnim naukama gdje su našli izraza u tezi: nepotrebna su fundamentalna istraživanja, sve treba koncentrirati na primijenjena istraživanja. Kratkovidost takve naučne politike u području prirodnih nauka pokazao je nedvosmisleno razvitak atomske i raketne tehnike i danas nikome (pretpostavljam!) ne pada na um da npr. zatvori naše atomske institute pa sredstva i kadrove upotrebi u tvorničkim laboratorijama za neposredno razvijanje proizvodnje. Slično vrijedi i za ekonomiju. Ukoliko bar neke od najtalentiranijih ekonomista ne odvojimo od neposredne primjene i ne omogućimo im intenzivan institutski rad na „fundamentalnim“ istraživanjima, ne možemo očekivati da ćemo se osloboditi inostranog naučnog tutorstva i stalnog zaostajanja, i za međunarodnim napretkom ekonomske nauke i za potrebama naše privrede. Ovo posljednje zaostajanje mora biti utoliko teže jer je jugoslavenski tip privrede sasvim specifičan i ne postoji mogućnost kopiranja gotovih rješenja iz nekih inostranih udžbenika. Tu teškoću ne poznaju prirodne nauke. Automobil je

¹³ O tom problemu raspravlja i B. R. M. u članku: *Praktična nauka ili praksa bez nauke*, „Ekonomska politika“, br. 533, 1962, str. 732–3.

isti i u Jugoslaviji i u Italiji i zato se može kupiti licenca. No jugoslavenska i talijanska privreda se bitno razlikuju i za privredni sistem se licenca ne može kupiti. Proizlazi da, ukoliko je institutski naučnoistraživački rad neophodan u oblasti prirodnih nauka, on je pogotovo neophodan u oblasti društvenih nauka, u našem slučaju u oblasti ekonomije.

Izvjesno kočenje u usvajanju tekovina suvremene ekonomske nauke može se pripisati i vulgarno interpretiranim ideološkim razlozima. Matematska ekonomija, međusektorska analiza, linearno programiranje, ekonomsko modeliranje — bili su razvijeni na Zapadu i to je izazvalo sumnju. Takvo ideološko bojenje *novih*, ranije *nepoznatih* analitičkih postupaka nije bio naš specificum već je ono često i u drugim zemljama. Instrukivan je primjer međusektorske analize. Budući da je bila razvijena na Zapadu, njena primjena u Poljskoj i Sovjetskom Savezu izazivala je sumnju i otpor. Zbog toga je Oskar Lange, jedan od najpoznatijih poljskih ekonomista i danas potpredsjednik Poljske republike, našao za shodno da je propagira na taj način što je pokazao da se međusektorska analiza može direktno izvesti iz Marksovih shema reprodukcije. Danas se međusektorska tehnika analize uveliko primjenjuje u svim istočnoevropskim zemljama. No međusektorska tehnika je ujedno vrlo koristan instrument planiranja, a planiranje, kao što se zna, prakticiraju socijalističke zemlje. To je izazvalo velike sumnje u domovini međusektorske analize, Americi. Zbog toga su Evans i Hofenberg, koji pripadaju grupi najpoznatijih američkih eksperata u toj oblasti, otprilike u isto vrijeme kad i Lange, našli za potrebno da dokazuju da primjena međusektorske analize ni u kom slučaju ne vodi u socijalizam!¹⁴ Međutim, oni nisu bili toliko uspješni kao njihovi poljski i ruski kolege, jer je Ajzenhauerova administracija ukinula subvencije za izradu međusektorskih tabela.

Kočenja u razvoju ekonomske nauke bilo je i zbog ovakvih stavova: na Zapadu su razvili komplicirane metode analize, ali im je stopa rasta tri puta niža od naše; u Sovjetskom Savezu nema ekonometrije, ali je privredni razvoj osjetno brži nego na Zapadu. Ovakve stavove vrijeme je definitivno pregazilo. Čitav niz zemalja — Njemačka, Francuska, Italija, Japan — postizava izvan-

¹⁴ *Studies in Income and Wealth*, Vol. 18, 1955.

redno visoke stope rasta, a u Sovjetskom Savezu je došlo do tako naglog razvoja „ekonometrije“ — tj. čitavog spleta metoda kvantitativne analize — da je to iznenadilo svakoga, pa i same sovjetske ekonomiste. I o toj pojavi vrijedi reći nekoliko riječi.

Neke komparacije

U 1957. godini Savezni zavod za statistiku u Beogradu objavio je našu prvu međusektorsku tablicu. Skromna po dimenzijama — svega tridesetak sektora — bila je to prva međusektorska tablica izrađena u nekoj socijalističkoj zemlji. Mađarski statističari koristili su se našim iskustvima u pripremanju svoje prve tablice, a u sovjetskoj ekonomskoj literaturi o međusektorskoj analizi još nije bilo ni spomena. Danas, međutim, mi smo tek završili tablicu za 1958. godinu, Mađari već imaju tablicu za 1959. godinu, a Rusi završavaju tablicu za 1960. godinu. Naša tablica ima 80 sektora; sovjetske prelaze 150; mi izrađujemo samo jednu jedinstvenu tablicu za cijelu privredu, sovjetski statističari već izrađuju regionalne tablice; mi izrađujemo samo vrednosne tablice, Rusi i Poljaci izrađuju i prirodne tablice i tako dalje. Očigledno je da već zaostajemo. Zbog čega? Djelomično zbog financijskih i kadrovskih teškoća u Saveznom zavodu za statistiku, ali prije svega zbog nepostojanja društvene tražnje. Tablica iz 1955. g. korištena je nešto malo kao statistička informacija, ali *uopće nije bila korištena kao instrument analize*. Nije bila korištena iz prostog razloga što u to vrijeme nijedan jugoslavenski ekonomist nije znao kako da je koristi. Kasnije, opet, mi smo vršili velike privredne reforme, dovoljno je spomenuti deviznu reformu, u kojima je bilo od presudnog značenja da se utvrde efekti promjena cijena. Upravo na tom području može se efikasno primijeniti međusektorska analiza; međutim, mi je nismo primijenili jer nije bilo koga da je primijeni, niti dovoljno ažurnog statističkog materijala na kome da se primijeni.

Nešto slično desilo se i s ekonomskim modeliranjem. U našem Saveznom zavodu za planiranje primijenjeni su prvi jednostavni ekonomski modeli prije nego što je o tome bilo pisano u sovjetskoj ekonomskoj literaturi. Odonda smo jedva nešto malo

napredovali. Sovjetski ekonomisti učinili su, međutim, ogroman skok. Modeli se izrađuju i primjenjuju svugdje: u zavodima za planiranje,¹⁵ ministarstvima, institutima, sovnarhozima, ekonometrijskim laboratorijama. Samo ekonometrijska laboratorija Akademije nauka u Moskvi izradila je pedesetak modela za pojedina poduzeća, privredne grane, privredne regije i privredu u cjelini. I, prirodno, ne ostaje se samo na modelima; ekonomska nauka napreduje na širokom frontu: u pedesetak instituta radi armija od 20.000 ekonomista, matematičara i inženjera. Svake godine održavaju se savjetovanja ekonomskih instituta u cilju utvrđivanja postignutih rezultata i koordiniranja programa daljnjeg rada. Posljednje takvo savjetovanje — „koordinaciono savjetovanje o pitanjima iskorištenja matematike i računske tehnike u ekonomiji“¹⁶ — izvanredno je impresivno. Dominira međusektorska analiza: tokova i fondova, statistička i planska, narodnoprivredna i regionalna, statička i dinamička, teorijska i empirička. Razvijene su i primijenjene razne linearne i nelinearne metode programiranja optimalnih rješenja na raznim privrednim nivoima. Intenzivno se istražuje formiranje cijena pomoću modela. Započet je rad na metodološkim osnovama i konstruiranju matematskih i analognih modela socijalističke proširene reprodukcije u svrhu optimalnog planiranja. Ti modeli ispituju se na specijalno komponiranom kompleksu elektronskih računskih mašina. Istaknuto je da veliku pažnju treba posvetiti pripremanju kadrova i to triju kategorija stručnjaka: ekonomista koji vladaju matematičkim metodama, matematičara koji će biti u stanju da primijene matematiku u oblasti ekonomskih istraživanja i programera s odgovarajućim inženjerskim obrazovanjem koji odlično poznaju računsku tehniku i ujedno vladaju neophodnim znanjem iz matematike i ekonomije. Sovjetsku inicijativu ubrzo su počele slijediti i ostale istočnoevropske zemlje.

Neprijatno je ustanoviti da već na početku trke zaostajemo. Kod toga ne mislimo na nelagodnost iz nekih prestižnih razloga.

¹⁵ U međuvremenu osnovan je Naučnoistraživački ekonomski institut Gosplana s preko 200 suradnika. Nešto kasnije, jedno odjeljenje tog instituta odvojilo se pa je osnovan institut državnog privrednog savjeta s veoma širokim poljem djelovanja.

¹⁶ „Voprosy ekonomiki“, 4/1962, 66–85.

Radi se prosto o tome da zaostajanje u nauci znači, u dugoročnoj perspektivi, zaostajanje u privrednom razvoju.

Materijalni momenti i efikasan naučnoistraživački rad

Pa gdje su onda osnovni uzroci tog zaostajanja? Dosta često čuje se objašnjenje koje sve teškoće u naučnom radu svodi na materijalne momente. Kaže se: mi smo još uvijek siromašni, nemamo dovoljno sredstava i stoga naučni rad, koji je vrlo skup, ne može da se razvije u punom obimu. Po našem mišljenju, to objašnjenje vulgarizira čitav problem i u suštini je netačno. Naravno, bez sredstava nema naučnog rada. No već sam broj instituta pokazuje da društvena zajednica odvajava velika sredstva za taj rad. Prema tome, nije problem u *apsolutnoj* visini sredstava, već u tome kako i na šta se ona troše i kako je rad organiziran. Svako ko je imao prilike da se upozna s organizacijom naučnog rada u raznim zemljama moći će navesti primjere poznatih naučnih instituta i škola smještenih u barakama i podrumima, sa starijim namještajem i skromnim bibliotekama, ali koje produciraju radove međunarodne vrijednosti.

Isto tako je pogrešno tražiti rješenje u visokim honorarima naučnih radnika. Naravno, viši lični dohoci stimuliraju. Ali, u naučnom radu ta je stimulacija marginalna. Ako netko orijentira svoj život na maksimiranje zarade, ne može se od njega u isto vrijeme očekivati da će svu svoju energiju iscrpiti u istraživanju naučne istine; te dvije motivacije se dobrim dijelom uzajamno isključuju. S druge strane, nauka traži talente i nikakva materijalna stimulacija ne može stvoriti talente tamo gdje ih nema. To, naravno, ne znači da materijalni momenti ne igraju nikakvu ulogu. Ako nisu zadovoljene osnovne životne i kulturne potrebe kao što su hrana, stan, knjige i sl., onda nema ni naučnog rada. S tim treba biti načisto. No jugoslavenski per capita dohodak bez sumnje danas dozvoljava da se egzistencijski minimum zadovolji. Iako u tom pogledu mnogo šta nije sasvim u redu, rješenja u tom području u suštini nisu složena. Zbog nepostojanja naučne tradicije najteži je problem na drugom jednom području, na području kadrovske politike i adekvatne organizacije naučnog rada.¹⁷

¹⁷ O tom skupu problema raspravlja ubjedljivo i J. Stanovnik u već citiranom članku, „Naša stvarnost“, 1/1960.

Ono što je, uz osigurani egzistencijski minimum, za jednog naučnog radnika — pa prema tome i za efikasnost naučnog rada — od presudne važnosti jesu slijedeća tri uslova: 1. mogućnost da u punoj mjeri razvije svoj talenat, što znači sistematski dugoročno orijentirani i obezbijeđeni studijski i istraživački rad; 2. kontakti s kolegama iz struke u zemlji i inostranstvu, što znači učestvovanje na naučnim skupovima i posjećivanje naučnih institucija, i 3. mogućnost da rezultate svog rada učini pristupačnim naučnoj javnosti, što pretpostavlja objavljivanje tih radova. Uspijemo li ispuniti ove uslove, onda uz malo više koordinacije, možda uz izvjesnu kadrovsku koncentraciju i uopće bolju kadrovsku politiku, i uz dosadašnja ukupna materijalna sredstva možemo postići iznenađujuće rezultate. Ali kod toga treba imati u vidu da se efikasni naučni instituti ne mogu stvarati administrativnim rješenjima ma kakva sredstva stavljena na raspolaganje, da je u prirodi naučnog rada da inicijativa može da dođe jedino od najuspješnijih naučnih radnika samih i onda tu inicijativu treba vesrdno pomoći. Organizacija naučnog rada veoma je delikatan posao. A u sredini s nedovoljnom tradicijom ona pogotovo zahtijeva mnogo takta, veliku podršku i dosta vremena.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ekonomska sistem jedne zemlje izvanredno je komplicirana tvorevina. Izgradnja jednog efikasnog privrednog sistema nesumnjivo je mnogo složeniji poduhvat nego izgradnja međuplanetarne rakete ili atomske bombe. Pa ipak ta činjenica često je daleko od toga da bude očigledna. Stvar je u tome što sve zemlje na svijetu imaju nekakav privredni sistem, a samo nekoliko njih imaju atomske bombe i rakete. Stvar je i u tome što je dovoljno da samo jedan mehanizam u raketi ne funkcioniše kako treba pa da raketa ne poleti i propust je očigledan. U privrednoj mašini mnogi mehanizmi mogu funkcionirati veoma loše ili nikako pa da ta mašina ipak ne zapne. Dešava se stoga da se često mnogo manje nacionalnog talenta i sredstava investira u naučna istraživanja iz oblasti ekonomskog sistema nego što bi to važnost problematike zahtijevala.

Međutim, postoji ipak jedan indikator koji dosta egzaktno mjeri efikasnost privredne mašine. To je stopa rasta. Ukoliko je ona visoka — što znači 10% ili više godišnje — situacija je zadovoljavajuća. Ukoliko je ona niska, ili se smanjuje, potrebno je ozbiljno proanalizirati uzroke. Tada je ujedno prikladan momenat da se povede diskusija i o ekonomskoj nauci.

U savremenoj ekonomskoj nauci mogli smo zapaziti interesantne tendencije. Ekonomija se od svih društvenih nauka najviše približila egzaktnosti koja je do sada bila monopol prirodnih nauka. Ekonomist, uz pomoć statističara, matematičara, programera i inženjera, u stanju je da danas konstruira veoma efikasne privredne mehanizme. Zaostajanje na tom području mjereno tempom privrednog razvoja može nas skupo stajati. Zbog toga je u ovom eseju akcentirana ta strana problema. Međutim, ekonomija je u isto vrijeme i društvena nauka. To dvojstvo upravo i čini serioznu ekonomiju izvanredno teškom naučnom disciplinom. Društveni karakter ekonomije zahtijeva da ekonomist surađuje i sa sociologom, pravnikom i političarem — a odskora i sa pedagogom i psihologom — što implicira i izvjesno poznavanje svih tih disciplina. Ta strana ekonomije jednako je važna i složena, a možda i složenija, od njene kvantificirajuće strane. O njoj u ovom ogledu nije bilo govora — djelomično zbog toga što je općenito poznatija i manje sporna — no ona jednako zaslužuje ozbiljnu diskusiju. Ako ekonomska nauka treba da doprinese privrednom razvoju zemlje, onda se to može uspješno ostvariti samo kroz jedinstvo oba njena aspekta.

Jugoslavenska privreda brzo se razvija, čime ekonomski problemi postaju sve složeniji. Dok je ta privreda bila nerazvijena i relativno jednostavna, prioriteti su bili prilično očigledni, a metoda privrednog usmjeravanja izravne i relativno proste. S porastom proizvodnih snaga privreda postaje sve složenija, inicijativa je decentralizirana, konačna rezultanta slobodno donesenih odluka hiljada privrednih subjekata nije unaprijed očigledna, privredna politika zahtijeva čitav arsenal izdiferenciranih instrumenata, a metode usmjeravanja postaju indirektna i kriteriji za donošenje odluka izvanredno složeni. Složenost privrednog mehanizma i delikatnost njegova funkcionisanja bez poremećaja zahtijevaju intenzivan naučnoistraživački rad. Taj rad zahtijeva visokokvalifi-

cirane istraživačke kadrove. Nešto je u tom pogledu već urađeno. Fakulteti i instituti stalno se prilagođavaju novoj situaciji i poboljšavaju svoj rad. No problem na koji smo željeli ukazati jest da tempo tog rada ne odgovara potrebama jugoslavenske privrede, nije adekvatan tempu njenog razvoja, da je zaostajanje veoma ozbiljno.

Dr Branko HORVAT

JUGOSLOVENSKI INSTITUT ZA EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA
Beograd, Kneza Miloša broj 20, tel. 27-008

S E P A R A T I

1. V. Tričković, „Ispitivanje strukture i elastičnosti tražnje“, *Ekonomist*, 3—4/1957, 52—58.
2. B. Horvat, „The Depreciation Multiplier and a Generalised Theory of Fixed Capital Costs“, *The Manchester School*, May 1958, 136—59.
3. B. Horvat, „The Optimum Rate of Investment“, *The Economic Journal* December 1958, 477—67.
4. V. Tričković, „Strukturne promene u ličnoj potrošnji“, *Ekonomist*, 3/1960, 427—58.
5. B. Horvat and V. Rašković, „Workers' Management in Yugoslavia: A Comment“. *The Journal of Political Economy*, April 1959, 194—98.
6. B. Horvat, „Drei Definitionen des Sozialprodukts“, *Konjunkturpolitik*, Erstes Heft 1960, 27—40.
7. B. Horvat, „A Restatement of a Simple Planning Model with some Examples from Yugoslav Economy“, *Sankhya*, Series B, Vol. 23, Parts 1, 2, 3., 29—48.
8. B. Horvat „The Characteristics of Yugoslav Economic Development“, *Socialist Thought and Practice*, 1/1961, 83—97.
9. B. Horvat, „Caractéristiques du développement de l'économie Yougoslave“, *Questions actuelles du socialisme*, 60/1961, 89—105.
10. B. Horvat, „The Conceptual Background of Social Product, *Income and Wealth*, Series IX (1961) 234—52.
11. B. Horvat, „Radna vrijednost proizvodnje jugoslovenske poljoprivrede i industrije“, *Ekonomist*, 4/1961, 512—23.
12. B. Horvat, „Raspodjela prema radu među kolektivima“, *Naša stvarnost*, 1/1962, 52—66.
13. B. Ivanović, „Primena metoda I-odstupanja u problemima određivanja stepena ekonomske razvijenosti“ *Statistička revija*, 2/1957, 125—154, 1—2/1969, 26—42; 1/1962, 1—14. *Ekonomist*, 2/1961, 182—205.